

Օ. ԵԳԱՆՅԱՆ

(Բանասիրական գիտությունների թեկնածու)

ԱՎԵՏԻՔ ԵՎ ՀԱՄԱՐՁՈՒՄ ԷՆՖԻԱՃՅԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌ- ԵՂԱՅՐՆԵՐԻ ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ՀԱՎԱՔԱԾՈՒՆ

1847 թվականին Կալկաթայի «Ազգասեր» հանդեսի 4-րդ հատորում հրապարակվեց Ավետիք և Համբարձում Էնֆիաճյան գրավաճառ եղբայրների հայերեն ձեռագրերի ցուցակը՝ հետևյալ խորագրով.

«Ցուցակ ձեռագիր մատենից եղելոց ի գրատան գրավաճառ եղբայրց Աւետիկայ և Համբարձումայ Էնֆիաճեանց Կարենցոց»¹:

Նշված ցուցակում, 1—45 թվահամարների տակ, համառոտակի թվարկված են 47 ձեռագրեր: Թվահամարների և ձեռագրերի իրական քանակի միջև եղած անհամապատասխանությունը հետևանք է այն բանի, որ ցուցակում № 1-ի տակ նշված է 2 «Մաշոց» (+1), իսկ № 20-ի տակ՝ 2 «Քարոզգիրք» (+1): Այդ ձեռագրերը, պարզության համար, հետագա շարադրանքում կնշվեն 1ա, 1բ և 20ա, 20բ թվահամարներով:

Հաջորդ տարի՝ 1848 թվականին, Պոլսի «Հայաստան» լրագրում լույս է տեսնում նույն գրավաճառ եղբայրների ձեռագրերի մի նոր ցուցակ՝ հետևյալ խորագրով.

«Ցուցակ ձեռագիր մատենից գտելոց ի Տփլիսի ի գրատան երկուց եղբայրց Աւետիկայ և Համբարձումայ Էնֆիաճեանց»²:

Այստեղ, 1—60 թվահամարների տակ, նույնպես համառոտակի, թվարկված են 55 ձեռագրեր: Թվահամարների և ձեռագրերի փաստական քանակի միջև եղած անհամա-

պատասխանությունը բխում է այն բանից, որ ցուցակում, նախ՝ № 19-ի տակ նշված է 2 «Մաշոց» (+1), իսկ № 60-ի տակ՝ 2 «Քարոզգիրք» (+1), ապա՝ 4 ժողովածուներ, փոխանակ 4-ի, ներկայացված են 11 տարբեր թվահամարների տակ՝ ըստ բաղկացուցիչ մասերի, որոնցից յուրաքանչյուրը դիտված է որպես առանձին միավոր (—7), այսպես. 2, 22 և 51 թվահամարների տակ արձանագրված նյութերը գտնվում են մեկ ձեռագրի մեջ, 8 և 37 թվահամարների տակ արձանագրվածները՝ մեկ, 25 և 39 թվահամարների տակ արձանագրվածները՝ մեկ, 15, 48, 49 և 50 թվահամարների տակ արձանագրվածները՝ նույնպես մեկ: Պարզության համար, հետագա շարադրանքում այդ ձեռագրերից առաջինները կնշվեն 19ա, 19բ և 60ա, 60բ թվահամարներով, իսկ վերջինները՝ 2 (22, 51), 8 (37) և 15 (48, 49, 50) ձևով:

«Ազգասեր»-ում (1847) հրապարակված ցուցակի 47 ձեռագրերից 39-ը մտել են «Հայաստան»-ում (1848) հրապարակված ցուցակի մեջ, իսկ 8-ը (№№ 9, 25, 26, 39, 40, 41, 43, 44)՝ ոչ: Միաժամանակ 1847 թվականի ցուցակի 2 ձեռագրեր (№№ 4, 38), 1848 թվականի ցուցակում նշված են 4 տարբեր թվահամարների տակ (համապատասխանորեն՝ №№ 25, 39 և 8, 37):

1847 և 1848 թվականների ցուցակներում նկարագրված ձեռագրերի թվահամարների ստորև բերվող համեմատական տախտակը պարզորեն ցույց է տալիս այդ տեղաշարժը (տե՛ս տախտակ Ա):

¹ «Ազգասեր», 1847, հատոր Դ, էջ 396—399:

² «Հայաստան», 1848, երրորդ տարի, №№ 6(111), 7(112), 15(120):

S U N S U Կ Ա

Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.
1 _ա	19 _ա	12	13	23	14	35	53
1 _բ	19 _բ	13	26	24	6	36	16
2	33	14	10	25	—	37	4
3	54	15	59	26	—	38	8(37)
4	25(39)	16	3	27	57	39	—
5	9	17	44	28	47	40	—
6	46	18	29	29	35	41	—
7	32	19	58	30	11	42	31
8	40	20 _ա	60 _ա	31	41	43	—
9	—	20 _բ	60 _բ	32	52	44	—
10	12	21	23	33	5	45	30
11	34	22	27	34	7	—	—

Ինչպես տեսանք, ընդամենը մեկ տարվա ընթացքում, Էնֆիանյան եղբայրների ձեռագրական հավաքածուն 16 նոր ձեռագրերի հավելում է ունեցել: Ավելացած ձեռագրերը 1848 թվականի ցուցակում արձանագրված են 1, 2 (22, 51), 15 (48, 49, 50), 17,

18, 20, 21, 24, 28, 36, 38, 42, 43, 55, 56 թվահամարների տակ:

1848 և 1847 թվականների ցուցակներում նկարագրված ձեռագրերի թվահամարների՝ ստորև բերվող համեմատական տախտակը պարզ կերպով ցույց է տալիս այդ տեղաշարժը (տե՛ս տախտակ Բ):

S U N S U Կ Բ

Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.	Ն.Ն. 1848 թ.	Ն.Ն. 1847 թ.
1	—	17	—	32	7	48	—
2	—	18	—	33	2	49	—
3	16	19 _ա	1 _ա	34	11	50	—
4	37	19 _բ	1 _բ	35	29	51	—
5	33	20	—	36	—	52	32
6	24	21	—	37	38	53	35
7	34	22	—	38	—	54	3
8	38	23	21	39	4	55	—
9	5	24	—	40	8	56	—
10	14	25	4	41	31	57	27
11	30	26	13	42	—	58	19
12	10	27	22	43	—	59	15
13	12	28	—	44	17	60 _ա	20 _ա
14	23	29	18	45	—	60 _բ	20 _բ
15	—	30	45	46	6	—	—
16	36	31	42	47	28	—	—

Այսպիսով, այս երկու ցուցակներում (1847 և 1848) միասին, ընդհանուր առմամբ նկարագրված են 63 ձեռագրեր, առաջին ցուցակում 47 անուն, որոնցից 39-ը մտել են երկրորդ ցուցակի մեջ, իսկ 8-ը՝ ոչ, հավանաբար արդեն վաճառված լինելու հետևանքով, իսկ երկրորդ ցուցակում՝ 16 (55—39), որոնք չեն արտագրված առաջին ցուցակում:

Վերոհիշյալ երկու ցուցակներն էլ հրապարակված էին ձեռագրերի համար գնորդ գտնելու նպատակով: Թեև «Ազգասեր»-ում (1847) հրապարակված ցուցակում այդ առթիվ ոչինչ չի ասված, սակայն Պոլսի «Հայաստան»-ը նախքան Էնֆիանյան եղբայրների ձեռագրերի նոր ցուցակը (1848) հրապարակելը, թերթի «Ազգային» բաժնում գե-

տեղում է Թիֆլիսի իր թղթակցի մի նամակը, ուր ասված է հետևյալը.

«...Այս գիրքերս ժողովողները (իմա՛ Էնֆիանյան եղբայրները—Օ. Ե.) ետքը մտածե՛ր. եմ՝ ավելի աղեկ կլլա իրենց այս գործույն պաշտպան գտնել ազգային ընկերություն կամ հայրենասեր իշխաններեն մեկը, որ խոսք տա անոնց չէ թե միայն ցուցակին մեջ նշանակված գիրքերը ծախու առնել, այլև քաջալերություն տա, որ ուրիշ ձեռագիրներ ալ գտնելու աշխատին»³:

Արդ, ի՞նչ եղան Էնֆիանյան եղբայրների այդ 63 ձեռագրերը:

Անցյալ դարի հիսնական թվականներին Ռուսաստանում միակ հայկական հաստա-

³ «Հայաստան», 1848, երկրորդ տարի, № 50 (108):

տությամբ, որը կարող էր ձեռագրեր գնել, Մոսկվայի Լազարյան գեմարանն էր: Էջմիածինը բացառվում է, որովհետև Էջմիածինը ձեռագրեր ձեռք բերելու համար երբեք գումար չի տրամադրել և իր գրատան ֆոնդերը միշտ էլ համալրել է նվիրատւություններով:

Այս ենթադրությունը հաստատվեց, երբ նշված ձեռագրերի տվյալները մեկ առ մեկ համեմատվեցին Լազարյան գեմարանի՝ 1861 և 1888 թվականներին Մոսկվայում լույս տեսած ձեռագրացուցակների մեջ նրկարագրված ձեռագրերի տվյալների հետ:

Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ 1847 թվականին «Ազգասէր»-ում հրապարակված ցուցակի 47 ձեռագրերից 37-ը 1888 թվականին, արդեն, գտնվում էին Լազարյան գեմարանի ձեռագրական ֆոնդերում և իրենց արտացոլումն էին գտել նույն գեմարանի 1861

և 1888 թվականներին Մոսկվայում հրատարակված ձեռագրացուցակներում, այդ թվում 2-ը (№№ 35, 37) միայն 1861 թվականի ցուցակում (№№ 54, 71)⁴, 1-ը (№ 25) միայն 1888 թվականի ցուցակում (№ 1174)⁵, իսկ մնացած 34-ը՝ երկուսում միասին: Լազարյան գեմարանի 1861 և 1888 թվականների ցուցակներում չեն արտահայտված Էնֆիանյան եղբայրների 1847 թվականի ցուցակի հետևյալ 10 ձեռագրերը՝ №№ 10, 20բ, 22, 34, 39, 40, 41, 42, 43, 44:

Պատկերը ավելի պարզ դարձնելու համար՝ դիտենք հետևյալ տախտակը, որ 1847 թվականի ցուցակի 47 ձեռագրերի թվահամարները համեմատության մեջ են դրված Լազարյան գեմարանի 1861 և 1888 թվականների ցուցակների տվյալների հետ (տե՛ս տախտակ Գ):

Տ Ա Ն Տ Ա Կ Գ.

№ 1847 թ.	Լազարյան գեմարան		№ 1847 թ.	Լազարյան գեմարան		№ 1847 թ.	Լազարյան գեմարան	
	№ 1861 թ.	№ 1888 թ.		№ 1861 թ.	№ 1888 թ.		№ 1861 թ.	№ 1888 թ.
1 _m	48	1159	16	55	1246	31	38	1160
1 _F	49	1158	17	53	1203	32	5	1110
2	13	1225	18	14	1179	33	59	1112
3	6	1168	19	21	1189	34	—	—
4	17	1187	20 _m	51	1221	35	54	—
5	28	1197	20 _F	—	—	36	10	1176
6	44	1125	21	32	1199	37	71	—
7	2	1249	22	—	—	38	64	1215 _m
8	57	1163	23	12	1178	39	—	—
9	129	1143	24	16	1186	40	—	—
10	—	—	25	—	1174	41	—	—
11	3	1248	26	40	1152	42	—	—
12	20	1188	27	56	1170	43	—	—
13	11	1177	28	33	1213	44	—	—
14	7	1169	29	34	1229	45	1	1219
15	41	1245	30	29	1198			

Այժմ անդրադառնանք Պուշի «Հայաստան» լրագրի մեջ 1848 թվականին հրապարակված ցուցակի 55 ձեռագրերին:

Համեմատությունը ցույց է տալիս, որ 1848 թվականին «Հայաստան»-ում հրապարակված ցուցակի 55 ձեռագրերից 46-ը 1888 թվականին, արդեն, գտնվում էին Լազարյան գեմարանի ձեռագրական ֆոնդերում և իրենց արտացոլումն են գտել նույն գեմարանի 1861 և 1888 թվականներին Մոսկվայում հրատարակված ձեռագրացուցակներում, այդ թվում 3-ը (№№ 4, 36, 53)՝ միայն 1861 թվականի ցուցակում (№№ 71, 8, 54), 1-ը (№ 21)՝ միայն 1888 թվականի ցուցակում (№ 1126), իսկ մնացած 42-ը՝ երկուսում միասին: Լազարյան գեմարանի 1861 և 1888 թվականների ցուցակներում չեն արտա-

հայտված Էնֆիանյան եղբայրների 1848 թվականի ցուցակի հետևյալ 9 ձեռագրերը՝ №№ 1, 7, 12, 17, 20, 27, 31, 56, 60բ:

Պատկերը ավելի պարզ դարձնելու համար, դիտենք ստորև բերվող տախտակը, որ 1848 թվականի ցուցակի 55 ձեռագրերի թվահամարները համեմատության մեջ են դրված Լազարյան գեմարանի 1861 և 1888 թվականների ցուցակներում նկարագրված ձեռագրերի թվահամարների հետ (տե՛ս տախտակ Դ):

⁴ Catalogue des livres de la Bibliothèque fondamentale de l'Institut Lazareff des langues orientales, Moscou, 1861.

⁵ Каталог книг и рукописей библиотек Лазаревского института восточных языков, Москва, 1888.

ՏԱԽՏԱԿ Դ

1848 թ.	Լազարյան ճեմարան		1848 թ.	Լազարյան ճեմարան		1848 թ.	Լազարյան ճեմարան	
	1861 թ.	1888 թ.		1861 թ.	1888 թ.		1861 թ.	1888 թ.
1	—	—	22	27	1190	44	53	1203
3	27	1190	23	32	1199	45	137	1137
4	55	1246	24	39	1201	46	44	1225
5	71	—	25	17	1187	47	33	1213
6	59	1112	26	11	1177	48	4	1167
7	16	1186	27	—	—	49	4	1167
8	—	—	28	9	1175	50	4	1167
9	64	1215 ^m	29	14	1179	51	27	1190
0	28	1197	30	1	1219	52	5	1110
11	7	1169	31	—	—	53	54	—
12	29	1198	32	2	1249	54	6	1168
13	—	—	33	13	1225	55	13	1243
14	20	1188	34	3	1248	56	—	—
15	12	1178	35	34	1229	57	56	1170
16	4	1167	36	8	—	58	21	1189
17	10	1176	37	64	1215 ^m	59	41	1245
18	—	—	38	36	1241	60 ^m	51	1221
19	46	1240	39	17	1187	60 ^p	—	—
19 ^m	48	1159	40	57	1163			
10 ^p	49	1158	41	38	1160			
21	—	—	42	23	1231			
22	—	1126	43	24	1161			

Ամփոփելով, կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացության.

ա. Էնֆիաճյան եղբայրների 1847 և 1848 թվականների ցուցակներում արտահայտված 63 ձեռագրերից 49-ը 1888 թվականին արդեն գտնվում էին Լազարյան ճեմարանի ֆոնդերում և իրենց արտացոլումն են գտել 1861 և 1888 թվականների ձեռագրացուցակներում, այդ թվում 3-ը (ըստ 1847 թ. ցուցակի №№ 35, 37, ըստ 1848 թ. ցուցակի համապատասխանորեն №№ 53, 4 և ըստ 1848 թ. ցուցակի № 36) միայն 1861 թվականի ցուցակում (№№ 54, 71, 8), 1-ը (ըստ 1848 թ. ցուցակի № 21)՝ միայն 1888 թվականի ցուցակում (№ 1126), իսկ 45-ը՝ 1861 և 1888 թվականների ցուցակներում միասին:

բ. Էնֆիաճյան եղբայրների 63 ձեռագրերից 1888 թվականին բացակայում էին 14-ը, այդ թվում միայն 1847 թվականի ցուցակում արտահայտվածներից՝ 5-ը (№№ 39, 40, 41, 43, 44), միայն 1848 թվականի ցուցակում արտահայտվածներից՝ 4-ը (№№ 1, 17, 20, 56), 1847 և 1848 թվականների ցուցակներում միասին արտահայտվածներից՝ 5-ը (№№ 10/12, 20^p/60^p, 22/27, 34/7, 42/31):

*
*
*

Երբ արդեն պարզ դարձավ, որ Էնֆիաճյան եղբայրների ձեռագրերը մտել են Լազարյան ճեմարանի ֆոնդի մեջ, իսկ այդ

ֆոնդը, ինչպես հայտնի է, դեռևս 1925 թվականին փոխադրվել է Հայաստան և այժմ գտնվում է Մաշտոցյան Մատենադարանում, ինքնին հասկանալի է դառնում, որ Էնֆիաճյան եղբայրների ձեռագրերը պետք է փրկություն ոչ այլուր, քան Մաշտոցյան Մատենադարանում:

Այդ ուղղությամբ կատարված ստուգումները թույլ տվեցին ոչ միայն ճշտել այդ ձեռագրերի Մաշտոցյան Մատենադարանում գրադեցրած թվահամարները, այլև հայտնաբերել Լազարյան ֆոնդի մեջ չմտած 14 ձեռագրերից 6-ը, որոնք դառնալով մասնավոր անձանց սեփականություն, Մատենադարան են մուտք գործել տարբեր ժամանակներում և տարբեր ուղիներով:

Այսպես.

1847 թվականի ցուցակի № 39 ձեռագիրը դարձել է Գր. Խալաթյանի սեփականությունը (№ 15) և Մատենադարան է մուտք գործել 1925 թվականին (արդի № 6266):

Նույն ցուցակի № 20^p (1848 թ. ցուցակի № 60^p) և № 41 ձեռագրերը դարձել են Տալքի և Տփլիսի առաջնորդ Կարապետ արքեպ. Բագրատունու սեփականությունը (№№ 32, 96), վերջինիս մահից հետո մինչև 1869 թվականը մնացել Ախալցխայում, ապա հանգուցյալի հավաքածուի մյուս ձեռագրերի հետ տեղափոխվել Էջմիածին և 1881 թվականին մտել «Գևորգյան հավաքածու»-ի մեջ՝ 241, 303 թվահամարների ներքո (արդի №№ 3070, 3725):

Նույն ցուցակի № 22 (1848 թ. ցուցակի № 27) ձեռագիրը դարձել է Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցի սեփականությունը (№ 180/505), նկարագրվել Ստ. Կանայանցի կազմած ցուցակում (№ 18)⁶, ապա 20-ական թվականներին Ներսիսյան դպրոցի հավաքածուի կազմում մուտք գործել Երևանի գրական թանգարանի ֆոնդը (№ 546) և միայն 1938 թվականին հանգրվանել Սատենադարանում (արդի № 7564):

Նույն ցուցակի № 10 (1848 թ. ցուցակի № 12) ձեռագիրը Սատենադարանը ձեռք է բերել 1938 թվականին Թիֆլիսում մասնավոր աճծից, որի անունը. սակայն, հայտնի չէ (արդի № 8727):

1848 թվականի ցուցակի № 17 ձեռագիրը ընկել է Արևմտահայաստան, 1915 թվականին՝ Վասպուրականի գաղթի ժամանակ վերադարձել Անդրկովկաս, դարձել նախ Կարապետ Միսկինյանի, ապա Ստ. Կանայանցի սեփականությունը (№ 5), 30-ական թվականներին մուտք գործել Երևանի գրական թանգարան (№ 1047), որտեղից է 1938 թվականին փոխանցվել է Սատենադարանին (արդի № 8245):

Այժմ անդրադառնանք Էնֆիանյան եղբայրների այն 3 ձեռագրերին, որոնք թեև արտահայտված են Լազարյան ճեմարանի 1861 թվականի ցուցակում (№№ 8, 54, 71), բայց բացակայում են 1888 թվականի ցուցակից:

Ստուգումները ցույց տվեցին, որ այդ ձեռագրերը, նախքան 1888 թվականը, դուրս են եկել Լազարյան ճեմարանի ֆոնդերից և դարձել մասնավոր անձանց սեփականություն:

Առաջին ձեռագիրը (№ 8) դարձել է Սսեր Սսերյանի սեփականությունը, փոխանցվել Լևոն Սսերյանին և Սատենադարան մուտք գործել 1925 թվականին՝ վերջինիս մի շարք ձեռագրերի հետ մեկտեղ (արդի № 6502):

Հաջորդ ձեռագիրը (№ 54) ընկել է Թիֆլիս և Սատենադարան է մուտք գործել 1939 թվականին, ոմն գրավաճառի միջոցով (արդի № 8682):

Վերջին ձեռագիրը (№ 71), Լազարյան ճեմարանի ֆոնդերից դուրս գալուց հետո, ինչ-ինչ հանգամանքներում կիսվել է, առաջին մասը ընկել Կարապետ Կոստանյանի ձեռքը, ապա 1938 թվականին մուտք գործել Երևանի գրական թանգարանի ֆոնդը (№ 1152), որտեղից է 1938 թվականին փոխանցվել է Սատենադարանին (արդի № 8537), իսկ երկրորդ մասը, նախ, դարձել է Մկրտիչ Էմինի սեփականությունը (№ 5), ապա անցել Գր. Խալաթյանի ձեռքը (№ 34), 30-ական թվականներին մուտք գործել Երևանի գրական թանգարանի ֆոնդը (№ 1108), որտեղից է 1928 թվականին փոխանցվել Լատենադարանին (արդի № 8563):

Կրկին անդրադառնանք 1847 և 1848 թվականների ցուցակներին:

Էնֆիանյան եղբայրների 1847 թվականի ցուցակի 47 ձեռագրերից 42-ը մուտք են գործել Մաշտոցյան Սատենադարան, իսկ 5-ը՝ ոչ (№№ 34, 40, 42, 43, 44): Համոզվելու համար, դիտենք հետևյալ տախտակը, որ 1847 թվականի ցուցակի 47 ձեռագրերի թվահամարները համեմատության մեջ են դրված Սատենադարանի ձեռագրերի թվահամարների հետ (տե՛ս տախտակ Ե):

Տ Ա Խ Տ Ա Կ Ե

№№ 1847 թ.	Մատենադարան	№№ 1847 թ.	Մատենադարան	№№ 1847 թ.	Մատենադարան	№№ 1847 թ.	Մատենադարան
1ա	6272	12	7077	23	6573	35	8682
1բ	6260	13	6906	24	6995	36	7097
2	6595	14	6610	25	7119	37	8537
3	6385	15	6946	26	6584	38	8563
4	6596	16	6478	27	7014	39	6847
5	6832	17	6876	28	6734	40	6266
6	6718	18	7071	29	6392	41	—
7	6399	19	7141	30	6952	42	3070
8	6801	20ա	6254	31	6943	43	—
9	7172	20բ	3725	32	6457	44	—
10	8727	21	6574	33	6413	45	—
11	6932	22	7564	34	—	45	6890

⁶ Ստ. Կանայանց, Ցուցակ հայերեն ձեռագրերի Թիֆլիսի Ներսիսյան հոգևոր դպրոցի, Թիֆլիզ, 1898:

Էնֆիանյան եղբայրների 1848 թվականի ցուցակի 55 ձեռագրերից 50-ը մուտք են գործել Մաշտոցյան Մատենադարան, իսկ 5-ը՝ ոչ (№№ 1, 7, 20, 31, 56): Համոզվելու համար դիտենք հետևյալ տախտակը, ուր

1848 թվականի ցուցակի 55 ձեռագրերի թվահամարները համեմատության մեջ են դրված Մատենադարանի ձեռագրերի թվահամարների հետ (տե՛ս տախտակ 2):

Տ Ա Խ Տ Ա Կ 2

№№ 1848 թ.	Մատենադարան	№№ 1848 թ.	Մատենադարան	№№ 1848 թ.	Մատենադարան	№№ 1848 թ.	Մատենադարան
1	—	17	8245	32	6399	48	6354
2	7261	18	6577	33	6595	49	6354
3	6478	19 ^ա	6272	34	6932	50	6354
4	8537	19 ^բ	6260	35	6392	51	7261
	8563	20	—	36	6502	52	6457
5	6413	21	6833	37	6847	53	8682
6	6995	22	7261	38	6576	54	6385
7	—	23	6574	39	6596	55	7124
8	6847	24	6742	40	6801	56	—
9	6832	25	6596	41	6843	57	7014
10	6610	26	6906	42	7099	58	7141
11	6952	27	7564	43	7125	59	6964
12	8727	28	7013	44	6876	60 ^ա	6254
13	7077	29	7071	45	7095	60 ^բ	3725
14	6573	30	6990	46	6718		
15	6354	31	—	47	6734		
16	7097						

Այսպիսով, Էնֆիանյան եղբայրների 1847 և 1848 թվականների ցուցակներում նկարագրված 63 ձեռագրերից, այսօր Մաշտոցյան Մատենադարանի ֆոնդերում են գտնվում 55-ը: Բացակայում են հետևյալ 8 ձեռագրերը, որոնց նկարագրությունը բերում ենք անփոփոխ կերպով, քաղելով վերոհիշյալ ցուցակներից:

№ 1 (1848 թ. ցուցակ) — Աստուածաշունչ մաքուր և անսխալ գրչութեամբ ի վերայ մագաղթի գրեալ հանդերձ իրաքանչիւր գրոցը նախադրութեամբք և թուհամարովք, գարդարեալ սքանչելանկար գլխագրովք և ոսկեգօծ պատկերօք, փոխագրեալ ի Լեհաստան լընտիր գաղափարէ, ի թուականիս մերոյ ՌԿ:

№ 7 (1848 թ. ցուցակ, համապատասխանորեն 1847 թ. ցուցակ № 34) — Բանք կանոնականք և խրատականք. ի վերջոյ ունի գտօնացոյց և զինչ ինչ բանս աշխարհագրական և ժամանակագրական:

№ 20 (1848 թ. ցուցակ) — Երանելոյն Գր. Նիսացոյ սասցեալ Տաղագս բնութեան մարդոյ: Նորին Գիրք մարդակազմութեան, և պատմութիւն բնական: Գրչութիւն ճօշորգիր և ժամանակն անյայտ:

№ 31 (1848 թ. ցուցակ, համապատասխանորեն 1847 թ. ցուցակ № 42) — Մովսիսի Խորենացոյ միւս այլ պատմութիւն, բոլորգիր, գաղափարեալ յօրինակէ սեփականելոյ Ներսիսի Լամբրոնացոյ: Բաց ի մերոյն-

նէն և երկու օրինակք մատենիս առ վիճակաւոր արքեպիսկոպոսն Կարապետ, զորս քաղդատեալ ընդ մերոյն՝ ունիմք զանագանութիւնս նշանակել ի լուսանցսն մերոյն:

№ 40 (1847 թ. ցուցակ) — Պատմութիւն հայոց Յովհաննոս կաթողիկոսի, բոլորգիր և հնագոյն:

№ 43 (1847 թ. ցուցակ) — Պատմութիւն հայոց Յովհաննոս կաթողիկոսի, բոլորգիր, և հնագոյն:

№ 44 (1847 թ. ցուցակ) — Պիտոյից Մովսիսի Խորենացոյ:

№ 56 (1848 թ. ցուցակ) — Սահմանք Դաւթի Անյաթ փիլիսոփայի, իմաստասիրութիւնք, տաղք և երգք, Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացոյ և հանելուկք Ներսիսի Շնորհալոյ:

Վերոհիշյալ ձեռագրերից երկուսը (№№ 20, 56) այժմ գտնվում են Տյուբինգենի համալսարանի գրադարանում (№№ 75, 98), իսկ մնացած վեցի հետագա ճակատագիրը մեզ անհայտ է:

1847 թվականի ցուցակի 47 ձեռագրերի շարժումը ավելի պարզ պատկերացնելու համար՝ այդ ձեռագրերի 1847 թվականի թվահամարները համեմատության մեջ դնենք նույն ձեռագրերի հետագայում ստացած բոլոր կարգի թվահամարների հետ՝ ընդհուպ մինչև Մաշտոցյան Մատենադարան մուտք գործելը (տե՛ս տախտակ Է):

Տ Ա Ն Տ Ա Կ Է

Էնֆիմոյան		Հաղարյան		Ներքինյան պարոց	Կարապետ արքեպս.	Մկրտիչ Էմին	Գրիգոր Նավաթյան	Կարապետ Կոստանյան	Երևանի գրական թանգարան	Քիֆիկո	Գևորգյան հավաքածու	Մաշտոցյան Մատենադարան
Ն.Ն. 1817 թ.	Ն.Ն. 1818 թ.	Ն.Ն. 1861 թ.	Ն.Ն. 1888 թ.									
1 m	19 m	48	1159	—	—	—	—	—	—	—	—	6272
1p	19p	49	1158	—	—	—	—	—	—	—	—	6260
2	33	13	1225	—	—	—	—	—	—	—	—	6595
3	54	6	1168	—	—	—	—	—	—	—	—	6385
4	25 (34)	17	1187	—	—	—	—	—	—	—	—	6596
5	9	28	1197	—	—	—	—	—	—	—	—	8832
6	46	44	1125	—	—	—	—	—	—	—	—	6718
7	32	2	1249	—	—	—	—	—	—	—	—	6399
8	40	57	1163	—	—	—	—	—	—	—	—	6801
9	—	—	1143	—	—	—	—	—	—	—	—	7172
10	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8727
11	34	3	1248	—	—	—	—	—	—	—	—	6932
12	13	20	1188	—	—	—	—	—	—	—	—	7077
13	26	11	1177	—	—	—	—	—	—	—	—	6906
14	10	7	1169	—	—	—	—	—	—	—	—	6610
15	59	41	1245	—	—	—	—	—	—	—	—	6946
16	3	55	1246	—	—	—	—	—	—	—	—	6478
17	44	53	1203	—	—	—	—	—	—	—	—	6876
18	29	14	1179	—	—	—	—	—	—	—	—	7071
19	58	21	1189	—	—	—	—	—	—	—	—	7141
20 m	60 m	51	1221	—	—	—	—	—	—	—	—	6254
20p	60p	—	—	—	96 m	—	—	—	—	—	303	3725
21	23	32	1199	—	—	—	—	—	—	—	—	6574
22	27	—	—	18	—	—	—	—	546	—	—	7564
23	14	12	1178	—	—	—	—	—	—	—	—	6573
24	6	16	1186	—	—	—	—	—	—	—	—	6995
25	—	—	1174	—	—	—	—	—	—	—	—	7119
26	—	40	1152	—	—	—	—	—	—	—	—	6584
27	57	56	1170	—	—	—	—	—	—	—	—	7014
28	47	33	1213	—	—	—	—	—	—	—	—	6734
29	35	34	1229	—	—	—	—	—	—	—	—	6392
30	11	29	1198	—	—	—	—	—	—	—	—	6952
31	41	38	1160	—	—	—	—	—	—	—	—	6243
32	52	5	1110	—	—	—	—	—	—	—	—	6457
33	5	59	1112	—	—	—	—	—	—	—	—	6413
34	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
35	53	54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8682
36	16	10	1176	—	—	—	—	—	—	—	—	7097
37	4	—	—	—	—	5	34	—	1108	—	—	8563
38	8 (37)	64	1215 m	—	—	—	—	—	1152	—	—	8537
39	—	—	—	—	—	—	15	—	—	—	—	6847
40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6266
41	—	—	—	—	32	—	—	—	—	—	241	3070
42	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
43	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
45	30	1	1819	—	—	—	—	—	—	—	—	6890

Նույնպիսի համեմատական տախտակով ցույց տանք նաև 1848 թվականի ցուցակի 55 ձեռագրերի շարժումը՝ ընդհուպ մինչև

դրանց Մաշտոցյան Մատենադարանում հանգրվանելը (տե՛ս տախտակ Ը):

სულსულ ღ

[illegible]

Բացի 1847 և 1848 թվականների ցուցակներում նկարագրված 63 ձեռագրերից, Էնֆիանյան եղբայրները հավաքել են բազմաթիվ այլ ձեռագրեր ևս, որոնց մի զգալի մասը, ինչպես հայտնի է, 1904 թվականին վաճառվել է Տյուրինգենի համալսարանի գրադարանին⁷: Դրանց անդրադառնալը, սա-

կայն, սույն հոդվածի նպատակներից դուրս է:

Ամփոփելով, կարելի է հանգել հետևյալ եզրակացության.

ա. Էնֆիանյան գրավաճառ եղբայրների 1847 և 1848 թվականների ցուցակներում նկարագրված 63 ձեռագրերից այսօր Մաշտոցյան Մատենադարանում են գտնվում 55-ը, որոնցից 46-ը Մատենադարան են մուտք գործել Լազարյան ճեմարանի հավաքածուի կազմում, իսկ 9-ը՝ տարբեր ժամանակներում և տարբեր ուղիներով:

բ. Բացակայող 8 ձեռագրերից 2-ը գրողներով են Տյուրինգենի համալսարանի գրադարանի հայերեն ձեռագրերի մեջ, իսկ մնացած 6-ի նակատագիրն անհայտ է:

⁷ Systematisch-Alphabetischer Hauptkatalog der Königlichen Universitätsbibliothek zu Tübingen. M. Handschriften. a) Orientalische. XIII. Verzeichnis der armenischen Handschriften von Franz Nikolaus Finck und Levon Gjandschezian, Tübingen, 1907.

